

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 124 2003

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2004 och för recensioner 1 september 2004.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

ISBN 91-87666-21-9

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2003

Stagnell. Samtidigt som Säfströms text gör gällande att "ingen skal [...] på minsta sätt utmärckas" (nr 2), pekas lättigenkännliga personer ut. Huvudpersonen Stappelman går tillbaka på "Michaël Hijsing", Mikael Hising d.y., som var handlande i Stockholm och hade gjort en uppmärksam bankrutt året innan, 1752 (Daniel Tilas, *Curriculum vitae*, Historiska Handlingar 38:1, Stockholm 1966, s. 298 f., 352). Kring Hising/Stappelman är andra verkliga personer indragna i pikanta erotiska förvecklingar. Naturligtvis har Säfström fått en varning av censor Oelreich och dennes vikarie Rabbe. Det är inte att undra på att han gör bot och bättring när han under 1754 återupptar utgivningen av "Banqueroute-Spelaren".

Sensmoral: Den som vill skriva om "de första svenska romanernas villkor" bör gå till arkiven. Där finns en ymnig – och ofta rolig – källa att ösa ur.

Marie-Christine Skuncke

Jan Olov Ullén, *Erik Johan Stagnelius*. Bokförlaget Natur och Kultur. Stockholm 2003.

I Natur och kulturs serie Litterära profiler har tu-ren kommit till Erik Johan Stagnelius att bli föremål för en populärt hållen introduktion, riktad till en litteraturintresserad allmänhet. Senast var 1955, när Daniel Andrae i serien Svenska författare på samma förlag skrev en tillgänglig och personlig presentation av Stagnelius' författarskap. Nästan femtio år senare kan det onekligen vara dags att på nytt söka göra en syntes av forskningens landvinningar i fråga om denne den svenska verskonstens virtuos, och samtidigt ställa frågan om Stagneliusläsningens berättigande till en ny tid.

Jan Olov Ullén väljer att skriva sin bok utifrån frågan: vad behöver man ha i bagaget för att läsa Stagnelius?, och hans svar, som slingrar sig genom de 192 sidorna, formar sig på så vis till en förberedelse inför och inledning till den läsning som fortfarande efter den sista sidan hägrar och där rimligen läsaren själv förväntas ta vid. Det är en både sympatisk och effektfull uppläggning: Ullén bistår inte med svaren och läsningen, utan ställer frågorna och föreslår några redskap. Läsarens plats vid det dukade bordet är, som sig bör, tom, och ovissheten inte petrifierad till visshet.

Vad behövs då enligt Ullén för att göra Stagnelius läsbar anno 2003? Inledningsvis tycks han slå fast: ingenting. Att Stagneliustexten lever be-

ror på en magi och lyskraft som inte kräver några förklaringar, och Ullén tillåter sig att raljera en smula över de marginalanteckningar han en gång i tiden uppmanades göra under sina seminarier i litteraturhistoria. Men eftertankens kranke blekhet hinner ikapp honom (och av "ingenting" blir det ingen bok), och så småningom verkar han hamna i ett föga heroiskt men desto mer sympatiskt och balanserat både och – och mycket riktigt visar sig hans egen bok i mycket utgöra en kortkurs i nyplatoniskt fattad kristendom. Vi klarar oss inte utan de utläggande kommentarerna, men dikten låter sig aldrig reduceras till dessa – det är den vinnande kompromiss som ingen litteraturvetare torde kunna eller vilja jäva, varken förr eller senare.

Det eftertänksamma skrivsättet, som vill göra komplexiteten rättvisa, ger emellertid stundom intrycket av att Ullén inte kan välja på vilket ben han ska stå. På föga mer än tre sidor hinner han vackla från meningen att läsaren har rätt att läsa en religiöst övertygad dikt som en bild av inre strider, via polemik mot en läsning av det gudomliga (skapar-)Ordet som poetiskt ord, tillbaka till reflexioner över parallelliteten mellan religiös och poetisk problematik, för att därpå ännu en gång hävda att det är av vikt att ta poetens religion på allvar, och slutligen en tredje gång mena att det är Ordets parallellitet med ordet som utgör den aktuella diktens storhet (s. 143–146). Den hedervärda kompromissviljan skulle måhända vinna på en lika stor tydlighet.

Jämte idéanalysen, varsamt beledsagad av påpekanden om hur också raffinerade tankar och föreställningar alltid har sitt ursprung i levd erfarenhet, pekar Ullén på Stagnelius' språkliga och retoriska virtuositet (den retoriska handledningen är emellertid så knapphändig att dess elegans sannolikt framstår bäst för redan införstådda läsare). Ett tillskott från Ulléns sida är hans användning av det från Jesper Svenbro och Ezra Pound lånade begreppet *logopoeia* för att visa hur en speciell form av poetisk självmedvetenhet tar form i Stagnelius' lyriska dikter: hur dikterna blir det de skildrar. Det är naturligtvis just vad Sten Malmström såg när han beskrev hur rytmen i "Suckarnes Mystèr" härmar diktens skildring av hur vågorna kastas upp och sugts tillbaka, liksom Staffan Bergsten och Horace Engdahl när de noterade hur skaparordet uppstår ur intet parallellt med diktens ord i "Vän! i förödelsens stund", men Ullén kommenterar dessutom hur lönnliga omskrivningar i "Till

aftonstjärnan” fungerar som en verkningsfull demonstration av hur kärleksmötet bara kan ta plats i nattmörkret (s. 109), liksom hur Stagnelius’ dikt blir den klagoluta den har som sitt ämne (s. 104). Som en versöverklivningarnas mästare framstår Stagnelius såväl i beskrivningen av hur ”lik ett korthus ramlar / Var väntad jordisk fröjd” – läsarens blick tvingas att falla i takt med fröjderna – som när ”det fallna / Altaret” reses på nytt i ”Vän! i förödelsens stund”.

De lyriska generernas bestämmande inverkan på Stagneliusdikten får också sin välbehövliga uppmärksamhet, vilket i stor omfattning leder Ullén bort från den äldre forskningens identifikatoriska läsningar. Uppriktighet och äkthet blir påtagligt problematiska begrepp vid umgänget med den dikt som byter åsikt med versmättet; Ullén lyckas emellertid i allmänhet väl att väga läsarens rimliga intresse för mänsklig trovärdighet mot historiserande insikt i diktens retoriska och genrebetingade strategier.

Daniel Andreæ:s uppfattning om Stagneliusdikten som en teatralt lockande ”trollsång” spelar betydande roll i Ulléns framställning, som flera gånger beskriver den litterära textens tjuskraft i termer av förföris illusion och förtrollning, i lika mån hotande och frestande. Det är en viktig iakttagelse som här tas till heders, och som också leder Ullén att i flera sentida forskares efterföljd tillskriva Stagnelius’ omfattande dramatiska författarskap större betydelse än man gjorde under nykritikens eller den biografistiska autenticitetens glansdagar. Ulléns egen uppmärksamhet koncentreras emellertid ändå på lyriken, både av egen preferens och eftersom den förblir mest läst, förmodar man. Epiken får emellertid ett hövligt omnämnande och de dramatiska styckena kommenteras i förbigående; ett i Ulléns studie väsentligare resultat av det förskjutna perspektivet är att även lyriken emellanåt framstår som en teatralt präglad experimentregel där roller kan prövas och hållningar utmejslas.

Om vi således i Ulléns framställning kan ana en i förhållande till äldre tider milt justerad Stagneliusbild, gäller detta emellertid inte i samma grad den romantikbild som bara skymtar i bakgrunden i Ulléns teckning, men som likväl utgör fonden för framställningen. Ett karakteristiskt exempel är hans skildring av hur Dante och Shakespeare av romantikerna hyllades ”som oskolade barder, helt och hållet litande på sin naivt ursprungliga skaldeförmåga” (s. 12) – ett i äldre ti-

der klassiskt exempel på romantikernas brist på retorisk (själv)insikt. Man kan fråga sig om den beskrivningen verkligen är helt adekvat – det var ju faktiskt ärkeromantikern P.D.A. Atterbom som i häftig polemik mot den äldre skola som i Shakespeare bara såg ”en orang-outang, en luden best i skogen” hävdade, att den misskände engelske dramatikern tvärtom var en medvetet och sofistikerat skapande författare, och V.F. Palmblad som talade om Shakespeares ”finhet, delikatess och urbanitet”. Deras ambition verkar i själva verket ha varit att förvandla Shakespeare från ett naturbarn till en kultiverad och skolad litteratör. Ulléns kunighet och noggrannhet framstår annars som utmärkt, och bara undantagsvis blir bokens sakuppgifter en aning missvisande (så t.ex. när Stagnelius’ fingerade och dråpliga brev i den stofile lektor Wittboms namn till Jenny Hellenstjerna, en alltigenom litterär produkt, beskrivs som ett av skalldens fyra bevarade brev (s. 50)).

För att läsa Stagnelius behöver vi emellertid inte bara redskapen, utan också materialet, det vill säga själva texten, och det hör till Ulléns förtjänster att han också tämligen utförligt reflekterar över det besvärliga textläget i fråga om Stagnelius. Som Ullén mycket riktigt konstaterar kan detta för närvarande inte riktigt tillfredsställa någon: Fredrik Bööks utgåva i Svenska Vitterhets-samfundets regi 1911–1919 är vetenskaplig, försedd med utförlig såväl textkritisk kommentar som sakkommentarer, men tillkommen före både Albert Nilssons och Bernhard Risbergs viktiga insatser beträffande Stagneliustexten, och på så vis föråldrad. I den så kallade Allhemsutgåvan från 1957 har Böök i hög grad tagit hänsyn till dessa, men utgåvan saknar å andra sidan vetenskapliga anspråk, saknar i stort sett både sakkommentar och en textkritisk kommentar, och texten är också moderniserad på ett sätt som gör att Ullén inte tycker sig kunna använda den ens för en modern och populär introduktion av poeten. Störst invändningar reser Ullén med rätta mot Allhemsutgåvans undanröjande av versaler inne i meningar: dessa må vara konvention men är inte desto mindre djupt betydelsebärande, vilket han övertygande visar. Ulléns egen lösning blir att själv bli bäste dräng: han kontaminerar i sina citat de bägge utgåvorna på så sätt att han utgår från den senare men återställer den med avseende på begynnelsebokstäver och interpunktion till den tidigare. Det är en ambitiös och omständlig procedur och det ska inte läggas Ullén till last att han

någon enstaka gång förglömmar sig; naturligtvis är denna situation onöjaktigt och Ulléns önskan om ”en ny, modern, flylligt kommenterad utgåva” (s. 21) är värd att notera.

”Vad jag har skrivit / är skrivet mellan raderna”: de raderna av Gunnar Ekelöf citerar Ullén (olyckligtvis felaktigt) som motto för bokens avslutande bibliografiska avsnitt. Det är ett välfunnet och välmotiverat stoppljus för alla som begär detaljredovisning och vetenskaplig akribi av en populär bok som syftar långt bortom seminarierummen. Den forskare som till äventyrs tycker känna igen sig bland bokens sidor bör vara nöjd med att stå mellan raderna i tjänst hos det syftet, att låta skaldens verk tala med tydlig och koncentrerad stämma. Ulléns bok saknar sålunda noter och referenser, och även om den avslutande litteraturlistan enligt hans egen utsägo förtecknar ”bara ett urval av de böcker, essäer och artiklar jag själv haft mest nytta av” (s. 184), är det rimligt att tro att dess primära funktion ändå inte är källredovisning, utan snarare att lotsa den läsare vars intresse har väckts vidare ut i den stora Stagneliuslitteraturen. Ur ett sådant läs- och brukarperspektiv är det både skäligen och begripligen att Ullén har valt att förteckna huvudsakligen lättillgängliga arbeten från Fredrik Böök och framåt som står att finna på välsorterade bibliotek, däremot inte de mer svårtillgängliga som han själv utan tvekan också har tagit del av; vissa luckor blir däremot mer svårbegripliga. Dit hör det faktum att Louise Vinges samtidigt tillgängliga och betydande Stagnelius-upsatser helt har utelämnats i litteraturförteckningen; dessutom kan t.ex. de breda och på primärforskning grundade översikter av författarskapet som Henrik Schüch (*Illustrerad svensk litteraturhistoria*, 1929) respektive Staffan Björck (*Ny illustrerad svensk litteraturhistoria*, 1956) författade alltjämt fungera som goda handledningar för den benägne Stagneliusläsaren.

Paula Henrikson

Bo Peterson, *Välja & sälja. Om bokförläggarens nya roll under 1800-talet, då landet industrialiserades, tågen började rulla, elektriciteten förändrade läsvanorna, skolan byggdes ut och bokläsarna blev allt fler*. Norstedts. Stockholm 2003.

Förlagshistoria har av den brittiske litteraturprofessorn John Sutherland beskrivits som ett litteratursociologins svarta hål. Han har hävdatt att

mycken möda ägnas åt författarens göranden och låtanden, medan intresset för en viktig del av författarens verksamhet – dennes förlagskontakter och förlags- och förläggares betydelse för och inverkan på olika författarskap – är märkligt litet.

Riktigt så illa är det inte med den svenska litteratursociologiska forskningen och det finns även andra än litteratursociologer som intresserar sig för förlag och förläggare. En sådan forskare är historikern Bo Peterson, som ägnat en stor del av sina forskarmödor åt Norstedts förlag. Hans senaste bok heter *Välja & sälja* och har en lång undertitel: *Om bokförläggarens nya roll under 1800-talet, då landet industrialiserades, tågen började rulla, elektriciteten förändrade läsvanorna, skolan byggdes ut och bokläsarna blev allt fler*. Undertiteln är menad som en parafra på den behandlade tidens ofta långa och omständliga undertitlar.

I boken avhandlas vad undertiteln omtalar; den allt mer moderniserade och effektiviserade förlagsverksamhet som växte fram under 1800-talet. Bokförläggande kom under detta sekel att bli en separat och professionella verksamhet, från att tidigare ha skötts på ett amatörmässigt sätt, och som en mer eller mindre nödvändig underavdelning till ett tryckeri eller en bokhandel eller som extrainkomst vid sidan av någon helt annan verksamhet. Egenförläggande författare var också flitigt förekommande. Peterson har grävt djupt i inte minst i KBs okatalogiserade samlingar av förlags- och bokhandelskataloger, för att levandegöra och skildra en dynamisk tid på den svenska bokmarknaden.

För den som är bekant med Sven Rinmans och Henrik Schüchs arbeten om svensk bokhandel och förlagsverksamhet på 1800-talet så bjuder inte Petersons bok på några större överraskningar i det stora hela. Vi känner igen mycket av beskrivningarna av läget på 1800-talets svenska bokmarknad från Rinmans *Studier i svensk bokhandel* och Schüchs *Den svenska förlagsbokhandelns historia*. Förtjänsten i Petersons bok ligger istället i hur han levandegör en epok och låter läsaren möta en brokig samling förläggare och bokhandlare, vilket ger en fin bild av hur dynamisk denna tid var. Upplägget kan visserligen stundom leda till exempelvis ett visst överflöd på citat och uppräknings av kuriösa titlar (se t.ex. s. 121 ff.), men det blir onekligen också ganska kul – åtminstone för den som är road av sådant.

Boken består av sju kapitel och flera av dem har tidigare publicerats som separata uppsatser.